

XORAZMNING XVII-XX ASRDARDA UY-JOY QURISH ME'MORCHILIGI VA INTETER BEZAKLARI

A.R.Matyazov,

*“Amaliy bezak san’ati” kafedrasi katta o‘qituvchisi,
Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti,
Toshkent, O‘zbekiston.*

Annotasiya: Mazkur maqolada Xorazmning o‘ziga xos iqlimi (sahroga yaqinligi), aholining joylashishi, shaharlarning rivojlanishiga va uy-joylarning shakliga yaxshigina ta’sir qilgan. Qadimda aholi sug‘orish tarmoqlariga yaqin joyda yashagan. Daryo o‘zanining o‘zgarishi natijasida shaharlarning ko‘chish voqeasi Xorazm tarixida ko‘p uchraydi.

Uy-joylarning eng qadimgi va eng keng tarqalgan turi alohida-alohida joylashgan qo‘rg‘on to‘g‘risida ma’lumot beriladi.

Kalit so‘zlar: Qadimgi obidalar, restavratsiya , ganchkorlik , konservatsiya , tarix, Qo‘rg‘on , ayvon , minora ichki qal’a, arxeologiya, ta’mirshunos.

ДОМОСТРОИТЕЛЬНАЯ АРХИТЕКТУРА И ВНУТРЕННЕЕ УБРАНСТВО ХОРЕЗМА В 17-20 ВЕКАХ

A.R.Matyazov,

старший преподаватель кафедры "Прикладное
изобразительное искусство", Национальный институт
художеств и дизайна имени Камолиддина Бехзода,
Ташкент, Узбекистан.

Аннотация: В данной статье хорошо сказался особый климат Хорезма (близость к пустыне), расположение населения, развитость городов и форма домов. В древние времена люди жили вблизи ирригационных сетей. Событие переселения городов в результате изменения русла реки часто встречается в истории Хорезма.

Отдельно описан самый старый и распространенный тип жилья.

Ключевые слова: Древние памятники, реставрация, накопительство, консервация, история, крепость, крыльцо, башня, внутренняя крепость, археология, реставратор.

HOUSE BUILDING ARCHITECTURE AND INTERIOR DECORATION OF KHOREZM IN THE 17TH-20TH CENTURIES

A.R.Matyazov,

Senior lecturer of the Department of Applied fine arts,
The National Institute of Art and Design
named after Kamoliddin Behzod,
Tashkent, Uzbekistan.

Abstract: In this article, the special climate of Khorezm (closeness to the desert), the location of the population, the development of the cities and the shape of the houses had a good effect. In ancient times, people lived near irrigation networks. The event of migration of cities as a result of the change of the river bed is often seen in the history of Khorezm.

The oldest and most common type of housing is described separately.

Keywords: Ancient monuments, restoration, hoarding, conservation, history, fortress, porch, tower, inner fortress, archeology, renovator.

Xorazmning o'ziga xos iqlimi (sahroga yaqinligi), aholining joylashishi, shaharlarning rivojlanishiga va uy-joylarning shakliga yaxshigina ta'sir qilgan. Qadimda aholi sug'orish tarmoqlariga yaqin joyda yashagan. Daryo o'zanining o'zgarishi natijasida shaharlarning ko'chish voqeasi Xorazm tarixida ko'p uchraydi. Uy-joylarning eng qadimgi va eng keng tarqalgan turi alohida-alohida joylashgan qo'rg'on

hovlilardir. Qo'rg'on qishloq va ovuldan tamoman farq qiladi. Xorazm hududidagi to'xtovsiz bo'lib turgan o'zaro urushlar qo'rg'on-hovlining devorlari mustahkam va xonalarining keng bo'lishini talab qilardi. Qo'rg'onida oilaning butun ro'zg'ori, mollari, oziq-ovqat va suv saqlanadigan joylari bo'lgan. Qo'rg'on teshik-tuyniksiz paxsa devor bilan o'ralgan bo'lib, devorning burchaklari g'ola shaklidagi burjlar bilan mahkamlangan. Qo'rg'on tarxi (plani) to'g'ri to'rtburchak shaklida bo'lib, asosan ko'pincha tashqi (dishan) va ichki (ichan) hovlilarga bo'linadi. Barcha xonalar yassi tom bilan yopilgan. Uzun yo'lak tepasidagi tuyniklar orqali yondosh xonalar ham yoritilgan, bunday qo'rg'on qamal vaqtida 100-150 kishilik jamoani muhofaza qilardi. Mustahkam qo'rg'onlar ko'plab qurilishi bilan bir qatorda ular atrofida VI-IX asrlarda

qishloqlar vujudga kela boshladi, bu qishloqlarga kata mulk egalarini ko'shk qo'rg'onlari o'zgacha fayz bag'ishlagan. Qo'rg'onlar atrofidagi uylar asosan cho'bkori uslubida qurilgan oddiy binolar edi. Shu davrlarda bunday imoratlarni tiklash va buzish oson bo'lgan. Shaharlarda joy tansiqligi uchun ixcham cho'pkori imoratlar qurish qulay bo'lgan. Cho'pkori imoratlar keyinroq shaharga xos asosiy bino bo'lib qoldi. Afsuski, cho'pkori imoratlar paxsa devorli imoratlar kabi uzoqsaqlanmagan. Shusababli ularni qurishning rivojlanishini o'rganib bo'lmadi.

Xiva uylarining o'zigaxos tuzilishi diqqatga sazovordir, binoning konstruktiv asosini birqavatli cho'pkori devor tashkil etib, sinchlar orasiga xomg'isht bilan loy urilgan. Bu erdagi yozgi va qishgi xonalarning joylashuvi katta-kichikligi, bezaklari Buxoro, Samarqand va Farg'ona uy-joylaridan

tamoman farq qiladi. Markaziy Osiyo memorchiligida asrlar davomida imoratt arhitarzidagi zaruriylik unsur bo'lib kelgan. Uning yuzaga kelishiga mintaqadagi iqlim sharoitining tasiri kata bo'lgan. Bu erda yoz juda issiq, qish esa sovuq bo'ladi. Xiva uy-joylarini tashqi ko'rinishi juda ajoyibdir: har bir uyda shimol tomonga qaratib ayvon quriladi, ayvonda asosan yozda "saraton oyida" kishilar issiqdan jon saqlashgan. Xivaning ichki qal'asida joy tansiqligi sababli hovlilarning fasad lari deyarli hammasi juda tor dir. Ayvon hovli sahnini yuqoridan deyarli to'sib turadi va hovli ham qisman ayvon vazifasini o'taydi. Hovlida shamol yaxshiroq yurishi uchun ayvonni baland qilib qurganlar. Bu esa shamolning pastdan yuqoriga almashib turishi va ichkarini har bir nur bilan yoritilishi yordam beradi. Ayvon qishda xonaning juda sovuq bo'lishidan, yozda esa juda isib ketishidan saqlagan. Shuning uchun memorlar xonaning hovli iqlim sharoiti bilan yaqinligini saqlash, uyg'unlashuv jihatidan rang-barang manzarasi bilan bog'lanishiga alohida etibor berishgan. Mazkur tadbirlarni amalga oshirishda ayvon qo'l kelgan. U xona bilan tashqi muhitni bog'lovchi qism vazifasini o'tagan. Ayvon o'rta asrlarda va undan keyingi davrdaham uylarda keng qo'llanilgan. Turar joy memorchiligida ayvon ikki, to'rt xona oralig'ida uyning old qismini butunlay egallagan holda (peshayvon) qurilgan. U imoratning old yoki yon tomonlarida galereya (yo'lak) sifatida, devor sathidan bo'rtib chiqqan bolaxonaga monand, ikkinchi qavatning ochiq qismini egallagan shiypun sifatida va alohida to'rt, uch tomoni ochiq bosh pana sifatidaham bunyodqilingan.

Ayvonning turar joy memorchiligida qo'llanilishi o'sha joyning iqlim sharoiti va xonalarning joylashuv tartibidan kelib chiqqan. Masalan, Xivada iqlim sharoitining o'zgachaligi, yozda havoning nisbatan issiqligi sababli ayvonxona va hovli

havosiniyang ilab turishga mo'ljallangan. Bu erdagi ayvonlar ikki xil tuzilishga ega. Ulli (Ulug') ayvonxona ning old qismini egallagan va undan ancha baland ko'tarilgan. Uning qarshisida teskari kichikroq ayvon o'rnatilgan. Ulli ayvon bita markaziy ustunga egaligi jihatidan minorag amonanddir. U shamol esadigan tomonga qaratilgan bo'lib, shamolni hovliga yo'naltirgan. Aslida ikkalaa yvon ham hovlini tom bilan yopgandek tuyuladi. Ayvon o'z vazifasidan tashqari imoratning umumiy kompozitsiyasini badiiylashtirgan va uning memoriy echimini boyitgan. Masalan, Xivadagi Toshhovli saroyida ulli ayvon chuqur hamda minora tuzilishida bo'lib, uning markazidagi ustun o'ymakorlik usulida naqshu nigor bilan bezatilgan. Bu butun hovli kompozitsiyasiga badiiylilik kasb etgan.

Xorazm shahar turar joylarida. Shahar turarjoy planirovkasida yopiqlik saqlanib qolingan. Bu hol qishloq hovlilari uchun xam xos dir. Hovliga kirish yo'lagi ustiga bazan mehmonxona (talak) qurilgan, bu erda uy egasi bo'lgan hunarmand buyurtmachilarni qabul qilgan. Turar joy yorug'lik tushishi hisobga olinib qat'iy ravishda oriyentatsiya qilinadi, qishki yashash xonalari janubiy sharq, g'arb tomonga, yozgi xonalar esa shimol tomonga joylashtiriladi. Hovli deyarli ayvonlar bilan yopiladi, bu ayvon koziroklari oldinga ancha chiqib turadi. Ayvonlar har xil kattalikda bo'lib, shimol tomonda bir ustunli balan dulug' ayvon quriladi va u boshqa xonalar sathidan balandroq bo'ladi. Xivaning Dishanqalasidagi turar joylarda ayvonning quyidagi turlari namoyon bo'ladi:

- a) Katta bo'lmagan hovliga ega bo'lgan bir ustunli ulug' ayvon. Bu ayvon hovli yuzasining yarmini yopib turadi. Ulug' ayvon yashash xonasining ustki qismiga quriladi, bu turdagi ayvonlar eng ko'p uchraydi;
- b) Hovliga uzun va baland o'ng ayvon va uning qarama qarshi tomoniga o'ng ayvon balandligiga nisbatan pastroq bo'lgan ters ayvon quriladi;
- v) Hovlida ulug' ayvon qarshisidagi yashash korpusi ustiga boloxonali-ayvoncha quriladi va bu tomondagi unga tutashadigan ayvonlar balandligi bir balandlikdagi sathda yotadi. Ular qo'shilishi natijasida oraliqlar yopilib quyosh nurlari ham to'siladi va hovliga to'liq soya tushadi;
- g) Ayvonlar hovli parametri bo'ylab tiklanadi. Ikki tomoni yoki uch va to'rtala tomoni ham burchakli qilib qurilishi mumkin. Bu uslub shahar chetida joylashgan hovlilar qurilishida keng qo'llaniladi.

Ayvonlar turar-joy binolarining ichki muxitiga shinamlilik bag'ishlabgina qolmay balki tashqi kompozitsion ko'rinishiga ham o'ziga xos ko'rinish baxsh etadi.

Xiva uy-joylari uchun harakterli bo'lgan umumiylik shundan iboratki, binoning tuzilishi ham, bezagi ham judas odda. Xona va ayvon devorlari bezaksiz somonli loysuvoqdan, uyning shipitoqi (vassa, patik) va yarim lo'la to'siqlardan iborat. Ganchdan ishlangan o'ymakor bezaklar uchraydi. Binodagi birdan bir bezakkata

ayvonning o‘ymakor yog‘och ustunidir. Bundan tashqari o‘ymakor eshiklar, panjaralar va ba’zi ko‘tarma ayvonlar ham xonadonga zeb-ziynat bag‘ishlaydi

IQTIBOSLAR / СНОСКИ / REFERENCES:

1. С.Булатов ”Ўзбекистон халқ амалий безак санъати”Т “Меҳнат”,1991 . 7-бет
2. И.А. Каримов. «Тарихий хотирасиз келажак йўқ», Т., «Ўзбекистон», 1997.
3. М.Ахмедова. “Нодир ва бетакрор ёдгорликлар ҳалқимизнинг бебаҳо мулки”. 16.04.2014 йил
4. М.Ахмедова. “Нодир ва бетакрор ёдгорликлар ҳалқимизнинг бебаҳо мулки”. 16.04.2014 йил
5. Зиёмуҳамедов Б. “Илм ҳикмати”, Монография. Т.: 1999. 222 б.
6. Кароматов Ҳ. “Ўзбекистонда мозий эътиқодлари тарихи”, Услубий қўлланма. Т.: 2008. – 242 б.
7. Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.